

9
К84

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ТЭХНАЛАГІЧНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 9"18"(476)(092.2)

Кручак Пётр Сцяпанавіч

М.В. ДОЎНАР-ЗАПОЛЬСКІ ЯК ВУЧОНЫ І ГРАМАДСКІ ДЗЕЯЧ

07.00.02 - айтчынак гісторыя
07.00.09 - гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метады
гістарычных даследаванняў (гістарычныя навукі)

А ў т а р з ф е р а т
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук

Мінск - 1996

Работа выканана на кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта

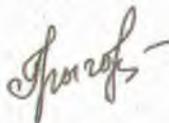
Навуковы кіраўнік	доктар гістарычных навук прафесар Палуян І.В.
Афіцыйныя апаненты	доктар гістарычных навук прафесар Лыч Л.М. кандыдат гістарычных навук, дацэнт Караў Зм.У.
Апаніруючая арганізацыя	Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М.Танка

Абарона адбудзецца 21 сакавіка 1996г. у 14 гадзін на
паседжанні Савета (д.01.40.01.) па абароне дысертацый на атрыманне
навуковай ступені доктара навук пры Інстытуце гісторыі АН Беларусі
(220072, г.Мінск, вул. Францыска Скарыны, 1).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў цэнтральнай навуковай
бібліятэцы імя Я.Коласа АН Беларусі.

Аўтарэферат разасланы " " 1996г.

Вучоны сакратар Савета
па абароне дысертацый
кандыдат гістарычных навук

В.В. Грыгор'ева

Інстытут гісторыі АН Беларусі
1996г.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

Актуальнасць тэмы. Даследуемая праблема з'яўляецца для нас актуальнай пры вырашэнні складаных задач дзяржаўнага будаўніцтва і нацыянальна-культурнага адраджэння, якія стаяць перад Рэспублікай Беларусь на сучасным этапе. Грунтоўны аналіз дзейнасці нашых папярэднікаў, якія імкнуліся абгрунтаваць і рэалізаваць на практыцы гэтыя ідэі ў мінулым, дапаможа нам пазбегнуць шэрагу памылак і выкарыстаць іх вопыт сёння. Адным з такіх дзеячаў і з'яўляўся Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі - сапраўдны патрыёт Беларусі, вядомы даследчык беларускай гісторыі і этнаграфіі, актыўны грамадскі дзеяч і таленавіты педагог. На жаль імя гісторыка на цэлыя дзесяцігоддзі было выкрэслена з памяці некалькіх пакаленняў беларусаў. Амаль не даследаванай засталася багатая творчая спадчына таленавітага вучонага.

Усё гэта робіць актуальным і неабходным правядзенне дадзенага даследавання.

Мэта даследавання - усебакова прааналізаваць навукова-даследчую і грамадска-палітычную дзейнасць М.В.Доўнар-Запольскага і на аснове гэтага вызначыць месца вучонага ў беларускім нацыянальным руху ў к.ХІХ- п.ХХ стст.

У рамках мэты даследавання аўтарам вызначаны наступныя задачы:

1. Вызначыць месца і ролі М.Доўнар-Запольскага ў даследаванні гісторыі Беларусі.

2. Паказаць ролі вучонага ў развіцці беларускай этнаграфічнай навукі і станаўленні беларускай археаграфіі.

3. Даследаваць грамадска-палітычную дзейнасць гісторыка.

Навуковая навізна атрыманых вынікаў. У дысертцыі ўпершыню ўсебакова разгледжана навукова-даследчыцкая і грамадска-палітычная дзейнасць М.В.Доўнар-Запольскага. Пры гэтым галоўная ўвага была сканцэнтравана на даследаванні беларускага накірунку ў творчасці вучонага, паказваецца яго месца ў беларускім нацыянальна-вызваленчым руху канца ХІХ- пачатку ХХ стст. Аўтар імкнуўся па новаму асэнсаваць ужо вядомыя факты, а таксама ўвёў у навуковы ўжытак шэраг матэрыялаў, якія не

выкарыстоўваліся даследчыкамі раней.

Практычная значнасць даследавання. Вывады і палажэнні дысертацыі могуць быць выкарастаны пры напісанні абагульняючых прац, вучэбных дапаможнікаў і падручнікаў па гісторыі Беларусі, а таксама пры распрацоўцы агульных і спецыяльных курсаў па гісторыі, гістарыяграфіі і этнаграфіі Беларусі і выкладанні гэтых дысцыплін у навучальных установах рэспублікі.

Асноўныя палажэнні, якія выносяцца на абарону:

1. М.Доўнар-Запольскі даследаваў усе асноўныя этапы гісторыі Беларусі. Пры гэтым ва ўмовах цяжкага ідэалагічнага і нацыянальнага гнету вучоны падыйшоў да яе разгляду з пункту гледжання беларуса і стаў адным з заснавальнікаў беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі.

2. Вучоны адным з першых заявіў ва ўвесь голас, што беларусы з'яўляюцца самастойным славянскім народам. Ён прынцыпова выступіў у абарону беларускай мовы, сабраў, прааналізаваў і апублікаваў багаты этнаграфічны матэрыял і тым самым унёс вялікі ўклад у фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа.

3. М.Доўнар-Запольскі унёс вялікі ўклад у развіццё архіўнай справы на Беларусі і станаўленне беларускай археаграфіі і крыніцазнаўства. Вучоны ўвёў у навуковы ужытак і даследаваў шэраг важнейшых крыніц па гісторыі Беларусі, актыўна выступаў за вяртанне на Радзіму важнейшых архіўных матэрыялаў.

4. М.Доўнар-Запольскі адным з першых выступіў як тэарэтык беларускай нацыянальнай ідэі, прыняў актыўны ўдзел у беларускім нацыянальным руху к. XIX-п. XX стст. і ўнёс тым самым вялікі ўклад у справу барацьбы беларускага народа за нацыянальна-культурнае адраджэнне і палітычнае самавызначэнне.

Апрабаванне аўдыя дысертацыі. Дысертацыя двойчы абмяркоўвалася на паседжанні кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта. Некаторыя яе палажэнні былі апрабаваны аўтарам у выступленнях на міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі "Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: Стан і перспектывы" 1-2 снежня 1993 года /тэма выступлення "М.Доўнар-Запольскі археограф"/ і міжнароднай навуковай канферэнцыі "М.В.Доўнар-Запольскі: жыццё і дзейнасць" /тэмы выступленняў

"М.Доўнар-Запольскі аб асновах беларускай дзяржаўнасці", "Педагагічная дзейнасць М.Доўнар-Запольскага" і "М.Доўнар-Запольскі як археограф".

Болей падрабязна некаторыя аспекты дзейнасці М.Доўнар-Запольскага разгледжаны аўтарам у артыкулах "М.В.Довнар-Запольский об основах государственности Беларуси" /127/, "М.В.Довнар-Запольский - археограф" /126/, "М.В.Доўнар-Запольскі прадстаўнік БНР на Украіне"/128/, а таксама ў брашуры "Мітрафан Доўнар-Запольскі" /96/.

Дысэртацыя складаецца з уводзін, асноўнай характарыстыкі працы, трох глаў і вывадаў. Першая глава змяшчае характарыстыку метадалогіі і асноўных метадаў даследавання, а таксама ўключае агляд літаратуры па тэме. Другая глава "Навукова-даследчая дзейнасць М.В.Доўнар-Запольскага" падзяляецца на тры раздзелы - "Гісторыя Беларусі ў працах М.Доўнар-Запольскага", "М.Доўнар-Запольскі як этнограф" і "М.Доўнар-Запольскі як археограф". Трэцяя глава "Грамадска-палітычная і арганізацыйна-педагагічная дзейнасць М.В.Доўнар-Запольскага" падзяляецца на два раздзелы - "Грамадска-палітычная дзейнасць М.Доўнар-Запольскага" і "Арганізацыйна-педагагічная дзейнасць М.Доўнар-Запольскага".

Агульны аб'ём дысэртацыі складае 105 старонак. Спіс выкарыстаных крыніц займае 10 старонак і налічвае 198 найменняў.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ПРАЦЫ

Першая глава дысэртацыі прысвечана характарыстыцы агульнай методыкі, асноўных метадаў даследавання, а таксама ўключае агляд літаратуры па тэме.

У працэсе даследавання аўтар кіраваўся асноўнымі прынцыпамі гістарычнай навукі - навуковасці, гістарызма, канкрэтна-гістарычнага падыхода і аб'ектыўнасці.

Асноўным агульна-гістарычным метадам даследавання з'явіўся гісторыка-генетычны метада, пры дапамозе якога даследуемы аб'ект разглядаецца ў працэсе яго гістарычнага руху і змянення.

Другім важным метадам даследавання з'явіўся гісторыка-параўнальны метада, які дазваляе ў працэсе параўнання поглядаў

М.Доўнар-Запольскага з поглядамі іншых вучоных і грамадскіх дзеячаў паказаць яго месца ў фарміраванні беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі, развіцці беларускай этнаграфіі і археаграфіі, вызначыць месца вучонага ў беларускім нацыянальным руху к.ХІХ- п.ХХ стст.

Пры напісанні дысертацыі аўтар выкарыстоўваў таксама метады параўнання, аналогіі і мадэліравання.

Значную ролю ў напісанні працы адыграў аналіз даследчай літаратуры па тэме.

Вывучэнне творчасці М.Доўнар-Запольскага прайшло некалькі этапаў. На першым этапе - канец ХІХ - сяр.20-х г.г. ХХ стст. давалася больш-менш аб'ектыўная ацэнка асобных прац вучонага. У першую чаргу гэта рэцэнзіі Я.Ляцкага, Я.Карскага і А.Крымскага, М.Любаўскага і У.Пічэты на асобныя даследаванні вучонага. Праўда насілі яны ў асноўным паверхнасны характар і не прэтэндавалі на глыбокі аналіз прац гісторыка.

З другой паловы 20-х г.г. пачынаецца другі этап у вывучэнні творчасці М.Доўнар-Запольскага. У гэты час па Беларусі пракацілася кампанія барацьбы з т.зв. "нацыянал-дэмакратамі", якая закранула і гісторыка. У 1931 годзе ў часопісе "Савецкая краіна" быў надрукаваны артыкул Ротмана "Офіцыйны гісторык нацдэмаў", які фактычна і палажыў пачатак перыяду забыцця імя і спадчыны вучонага. Шляхам навешвання палітычных ярлыкоў, вырыўкі з тэксту асобных цытат, аўтар артыкула паспрабаваў паказаць беспрынцыпнасць М.Доўнар-Запольскага, яго двурушнасць і варожасць інтэрэсам працоўных беларусаў.

З гэтага часу аб'ектыўнага аналізу творчасці М.Доўнар-Запольскага быць ужо не магло. У артыкулах і працах Г.Бондара, К.Шчарбакова і С.Вальфсона навуковая каштоўнасць прац вучонага ўжо адмаўлялася, а сам гісторык аб'яўляўся сцягам нацыянал-дэмакратаў, іх правадыром на гістарычным фронце Беларусі. Тым самым імя М.Доўнар-Запольскага як бы выкрэслівалася з беларускай гістарыяграфіі.

Трэці этап у вывучэнні творчай спадчыны М.Доўнар-Запольскага працягваўся з сярэдзіны 50-х да сярэдзіны 80-х г.г. Характэрнай яго рысай стаў аналіз асобных накірункаў дзейнасці вучонага - этнаграфіі, археаграфіі, гісторыі дэкабрыстаў, але абагульняючай працы напісана так і не было.

Вывучэнню этнаграфічных прац М.Доўнар-Запольскага прысвяцілі свае даследаванні М.Нікольскі, М.Піліпенка і І.Чаквін. Яны падверглі крытыцы вузкую крыніцывую базу даследаванняў М.Доўнара-Запольскага, яго "фармальна-этналагічны метады" даследавання, што адмоўна адбівалася на працах апошняга.

Цэлы этап у вывучэнні этнаграфічнай спадчыны М.Доўнар-Запольскага звязаны з іменем В.К.Бандарчыка, які адным з першых заявіў аб навукова-даследчым характары пераважнай большасці этнаграфічных прац вучонага, паказаў яго ролю ў справе далейшага развіцця беларускай этнаграфічнай навукі.

Археаграфічны накірунак дзейнасці М.Доўнар-Запольскага даследаваў М.М.Улашчык. Ён зрабіў аналіз зборнікаў дакументаў, якія былі выдадзены гісторыкам, паказаў іх каштоўнасць для вывучэння мінулага Беларусі, а таксама ахарактарызаваў дзейнасць вучонага на пасадзе старшыні гісторыка-археалагічнай камісіі Інбелкульта.

Калі этнаграфічная і археаграфічная спадчына М.Доўнар-Запольскага знайшлі больш-менш значнае адлюстраванне ў аследчай літаратуры, то гістарычныя працы вучонага засталіся ў 50-я -80-я г.г. па-ранейшаму не вывучанымі.

З сярэдзіны 80-х г.г. пачаўся новы этап у вывучэнні творчасці М.Доўнар-Запольскага. У гэты час з'явіўся шэраг артыкулаў Зм.Карава, М.Шумейкі, Б.Сачанкі, С.Міхальчанкі і інш. у якіх аб'ектыўна характараваліся асобныя бакі жыцця і творчасці вучонага. Больш таго, у 1990 годзе ў Маскве была абаронена кандыдацкая дысертацыя С.Міхальчанкі "Феодальная Россия и феодальная Литва в трудах М.В.Довнар-Запольскага", у якой упершыню была зроблена спроба даць цэласны партрэт М.Доўнар-Запольскага як вучонага і грамадскага дзеяча. Але аўтар сканцэнтравала сваю ўвагу на даследаванні ролі і месца М.Доўнар-Запольскага ў расійскай гістарыяграфіі і амаль пакінула па-за ўвагай яго дзейнасць на беларускай ніве.

Такім чынам у сучаснай айчынай гістарыяграфіі па-ранейшаму не распрацаваны аспекты дзейнасці М.Доўнар-Запольскага, звязаныя з яго ў дзелам у беларускім нацыянальным руху, не даследавана яго канцэпцыя гісторыі Беларусі, слаба распрацавана дзейнасць вучонага як этнографа і археографа.

Крыніцы, якія былі выкарастаны пры напісанні дысертацыі

можна ў моўна разбіць на чатыры групы:

1. Навуковыя працы і публіцыстычныя артыкулы М. Доўнар-Запольскага.

2. Архіўныя матэрыялы, якія характарызуюць шматгранную дзейнасць вучонага.

3. Мемуарная літаратура.

4. Матэрыялы перыядычнага друку.

Другая глава "Навукова-даследчая дзейнасць М. В. Доўнар-Запольскага" падзяляецца на тры раздзелы.

Першы раздзел "Гісторыя Беларусі ў працах М. Доўнар-Запольскага" прысвечаны аналізу гістарычнай канцэпцыі вучонага. М. Доўнар-Запольскі вывучаў усе асноўныя этапы гісторыі Беларусі, прысвечваючы ёй некалькі дзесяткаў сваіх прац. Пры гэтым вучоны выдзяляе тры перыяды беларускай гісторыі:

1. Перыяд да канца XII ст.

2. XIII-XVIII стст., які ў сваю чаргу падзяляецца на два падперыяды: а) XIII-ср. XVI стст. і б) д/п XVI -к. XVIII ст.

3. XVIII- XIX стст. анцы XIX ст.

Пры даследаванні гісторыі старажытнай Беларусі М. Доўнар - Запольскі звярнуў асаблівую ўвагу на вырашэнне дзвюх асноўных праблем - па-першае, станаўленне ўдзельнай сістэмы і як следства гэтага ўзнікненне першых дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі. І, па -другое - праблема этнагенэзу беларусаў.

Пры вырашэнні першай з іх М. Доўнар-Запольскі не пагадзіўся з вядучымі прадстаўнікамі юрыдычнай школы С. Салаўёвым і К. Кавеліным, якія ўбачылі галоўную прычыну станаўлення ўдзельнай сістэмы ў раздачы зямель вялікім князем як раданачальнікам княжацкага роду. Зыходзячы з пазытывісцкай тэорыі ён выдзеліў тры групы фактараў, якія вызначалі ўсё жыццё ўдзельна-вечавага перыяда. Гэта: 1. праяўленне і развіццё племяннога жыцця народнасцяў, якія складалі тагачасную Русь; 2. барацьбу князёў за ўдзелы; і 3. злучэнне княжаскіх інтэрэсаў з інтэрэсамі земстваў.

На думку вучонага, плямёны, якія складалі старажытную Русь, адрозніваліся адзін ад другога этнаграфічна. Гэта праяўлялася ў мясцовых гаворках, звычаях, рэлігійных асаблівасцях і інш. З узнікненнем дзяржаўнасці гэтыя асаблівасці сталі праяўляцца больш ярка. Плямёны пачынаюць групавацца вакол свайго цэнтра, узнікае

веча, як выразнік народнай волі ва ўнутраных і знешніх справах.

Вучоны паспрабаваў даць сваю канцэпцыю этнагенэзу беларусаў. Спасылаючыся на вынікі археалагічных раскопак, а таксама на дінгвістычныя даследаванні акадэміка А.Шахматава, ён прыйшоў да высновы, што славяне з'яўляюцца карэннымі жыхарамі на тэрыторыі Беларусі. Прычым, па меркаванню вучонага, усходнеславянскія плямёны крывічаў, дрыгавічоў і радзімічаў, што насялялі Беларусь, ужо ў старажытнасці мелі агульныя этнаграфічныя рысы, якія адрознівалі іх ад іншых славянскіх плямён. Гэта і стала галоўнай прычынай фарміравання на даннай мясцовасці беларускай народнасці.

У другой палове 90-х гг. у метадалагічных поглядах М.Доўнар-Запольскага адбыліся пэўныя змены. Азнаёміўшыся з новымі дасягненнямі філасфскай думкі, вучоны ўсё больш рашуча схіляўся даў прызнаўшы першынство матэрыяльных фактараў, вучоны адзначаў, што навуковае пазнанне мінулага заключаецца ў вывучэнні эканамічнага жыцця грамадства.

У такіх умовах М.Доўнар-Запольскі і звярнуўся да вывучэння праблем гісторыі Вялікага княства Літоўскага, у склад якога на працягу пяці стагоддзяў уваходзіла Беларусь.

Галоўную увагу вучоны звярнуў на вырашэнне трох праблем: 1. узнікненне беларуска-літоўскай дзяржавы; 2. лёс беларускай сялянскай абшчыны і 3. шляхі сацыяльна эканамічнага развіцця ВКЛ.

Разглядаючы праблему узнікнення ВКЛ, М.Доўнар-Запольскі аб'яднаў погляды У.Антановіча, які лічыў, што новая дзяржава ўзнікла ў выніку заваявання літоўцамі заходне-рускіх зямель, і М.Любаўскага, які прапаноўваў гэце аб добраахвотным уваходжанні беларускіх і украінскіх зямель у склад ВКЛ. Гісторык прызнаў правамоцнасць гэтых поглядаў і падкрэсліў, што сапраўды, некаторыя землі былі далучаны мірным дыпламатычным шляхам, другія, вытрымаўшы спачатку барацьбу з літоўцамі, падпарадкаваліся ім на дагаворных умовах. І, нарэшце, трэцяя група зямель была заваявана вялікімі князямі літоўскімі. Прычым ад таго, якім шляхам розныя землі увайшлі ў склад княства, залежыла і іх становішча ў дзяржаве. Вынікам такога аб'яднання і стаў, на думку вучонага, федэратыўны лад дзяржавы, пры якім асобныя яе часткі карысталіся шырокай аўтаноміяй.

Вялікую ўвагу ўдзяляў М.Доўнар-Запольскі сацыяльна-эканамічнай гісторыі ВКЛ. Гэтай праблеме ён прысвяціў свае магістарскую і доктарскую дысертацыі і некалькі іншых прац.

У прадмове да магістарскай дысертацыі гісторык падкрэсліваў, што агульны погляд на гістарычную навуку выплываў на першы план пытанні эканомікі, а разам з ёй і фінансаў. Таму вучоны і паставіў перад сабою задачу разгледзіць асаблівасці сацыяльна-эканамічнага беларуска-літоўскай дзяржавы. Гэта, у першую чаргу, развіццё саслоўнага ладу з перавагай ваенна-служылага элементу, і, другое развіццё дзяржаўных пачаткаў у працігласць вотчыным, што выразілася перш за ўсё ў паступовым абмежаванні вярхоўнай улады на карысць вышэйшага саслоўя.

Пры гэтым гісторык адзначаў, што асобныя часткі ВКЛ маюць цэлы шэраг сваёасаблівых рысаў у сваім сацыяльна-эканамічным развіцці, якія былі звязаны з рознымі шляхамі ўключэння гэтых зямель у склад княства і тым самым з захаваннем у рознай ступені імі элементаў самастойнасці.

Разглядаючы эканамічнае развіццё дзяржавы, М.Доўнар-Запольскі асоба адзначаў перыяд з к.XV па с.XVI стст. як час найвышэйшага пад'ёма гаспадаркі ВКЛ. Звязываў ён гэты пад'ём у першую чаргу з ростам попыту заходнееўрапейскага рынку ў вывазе з Беларусі і Літвы сельска-гаспадарчай прадукцыі, што ў сваю чаргу прывяло да пашырэння земляробства і жывёлагадоўлі. Разам з гэтым пачаўся пераход ад натуральнай гаспадаркі да грашовай, што таксама спрыяла эканамічнаму росту.

Вялікую ўвагу ўдзяляў М.Доўнар-Запольскі вывучэнню заходнерускай сельскай абшчыны. Вучоны правёў яе гісторыка-геаграфічную тыпалагізацыю, а таксама паспрабаваў вызначыць прычыны распаду найбольш распаўсюджанага віду абшчыны - валасной. Гэтыя прычыны ён убачыў у выхадзе з абшчыны яе асобных членаў, якія пакідалі за сабой свае надзелы, а таксама ў раздачы зямель шляхце разам з паселенымі на ёй сялянамі. Нарэшце, цэласнасць валасной абшчыны парушалася ў выніку выдзялення з яе горада.

Такі пункт погляду быў падвергнуты моцнай крытыцы М.Любаўскім, які адзначаў, што трэба разглядаць у першую чаргу тыя эканамічныя прычыны, якія прымусілі ўлады правесці валочную рэформу. Гэта ў сваю чаргу прывяло да павялячэння

ўплыву мясцовай адміністрацыі і падрыву абшчыннага самакіравання.

М.Доўнар-Запольскі разглядаў і іншыя аспекты палітычнай, сацыяльна-эканамічнай і культурнай гісторыі ВКЛ. Прычым да разгляду большасці з іх вучоны падышоў з нацыянальнага пункту гледжання беларуса. Разглядаючы гісторыю Беларусі перыяду яе ўваходжання ў склад Расійскай імперыі, М.Доўнар-Запольскі адзначаў, што далучыўшы Беларусь, расійскі ўрад не меў у адносінах да яе цвёрда замацаванай палітычнай лініі. Гэта прывяло да таго, што першая чвэрць XIX ст. перыядам найвысшай паланізацыі краю, якая змянілася пасля падаўлення паўстанняў 1830 і 1863г.г. русіфікацыяй што нанесла мацнейшы ўдар па беларускай культуры.

Даследуючы сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў складзе Расійскай імперыі, М.Доўнар-Запольскі адзначаў, што яна заставалася ў асноўным сельскагаспадарчым і сялянскім краем. Вучоны падкрэсліваў, што з далучэннем Беларусі да Расіі у структуры яе гаспадаркі ніякіх змен не адбылося. "Эпоха рускага ўладання толькі замацавала ўсе горшыя бакі прыгонных адносін, паглыбіла іх...".

Фабрычна-завадская прамысловасць шырокага развіцця не атрымала. Таму пралетарыят складаў невялікую частку ў сацыяльнай структуры Беларусі і ўсёй Расіі ў цэлым. Зыходзячы з гэтага і рэвалюцыю 1917 года М.Доўнар-Запольскі лічыў пралетарскай толькі па форме, але сялянскай па сваёй сутнасці. Працоўнае сялянства і павінна заняць пануючае месца пры ўладзе. Усведамленне гэтага і прымусіла, па меркаванню М.Доўнар-Запольскага, савецкі ўрад перайсці да новай эканамічнай палітыкі. Гэта палажэнне было абгрунтавана гісторыкам у сваёй галоўнай працы "Гісторыя Беларусі", што і прывяло да фактычнай забароны кнігі, якая ўбачыла свет толькі ў 1994 годзе.

Такім чынам М.Доўнар-Запольскі вывучаў усе асноўныя этапы гісторыі Беларусі. Безумоўна, не ўсе яго тэзісы і палажэнні вытрымалі праверку часам. Але, не гледзячы на гэта, вучоны ўнёс вялікі ўклад у развіццё беларускай гістарычнай навукі. Ён адным з першых распачаў фундаментальнае вывучэнне роднага краю, дасгнуўшы на гэтым шляху вялікіх поспехаў. Таму імя вучонага павінна па - праву заняць сваё месца ў шэрагу раданачальнікаў

беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі В.Ластоўскага, У. Ігнатоўскага і У. Пічэты, павінна па праву заняць сваё месца сярод яе раданачальнікаў побач з імёнамі У.Пічэты і У.Ігнатоўскага.

Другі раздзел другой главы "М.Доўнар-Запольскі як этнограф" прысвечаны вывучэнню этнаграфічнай спадчыны вучонага. У вывучэнні этнаграфіі ён бачыў галоўную ў мову і аснову беларускага адраджэння.

Важнейшае значэнне сярод этнаграфічных прац вучонага займаюць працы пры — свечаных даследаванні асаблівасцей беларускай мовы, якая ў другой палове XIX стагоддзя знаходзілася фактычна пад забаронай. У такіх умовах М.Доўнар-Запольскі напісаў некалькі прац, у якіх паказаў, што наша мова з'яўляецца самастойнай усходнеславянскай мовай, асноўныя асаблівасці якой злажыліся яшчэ ў XIII-XIV стст. і таму мае ўсе правы на сваё афіцыйнае існаванне.

Вялікую ўвагу ўдзяляў М.Доўнар-Запольскі вывучэнню вясельных абрадаў беларусаў як важнейшай састаўнай часткі народнага побыту. Вучоны адзначаў, што асноўныя з іх злажыліся яшчэ ў першабытную эпоху і маюць шэраг агульных рысаў з абрадамі іншых індаеўрапейскіх народаў.

Пры напісанні гэтых прац аўтар пайшоў па шляху апісання і растлумачвання абрадаў па меры іх выканання. Болей таго, вучоны звярнуў сваю крыніцываю базу, што не дазволіла яму заўважаць тыя асаблівасці, якія мела вясельная абраднасць у розных частках Беларусі.

М.Доўнар-Запольскі адзначаў, што некаторыя з абрадаў, якія маюць вядамае значэнне ў беларусаў /напрыклад абрад пасада/, зусім невядомы ў рускіх і украінцаў. Гэта, па меркаванню вучонага, яскрава паказвае, што этнаграфічныя адрозніванні паміж блізкімі народамі пачалі складвацца ўжо ў першабытную эпоху.

Важнае месца ў этнаграфічных даследаваннях М.Доўнар-Запольскага займала Палессе самабытнага раёна, які быў вядомым вучонаму яшчэ з дзяцінства. Праца ж "Белорусское Полесье" наогул вызвала бурную дыскусію сярод навукоўцаў. Споры вызвала пытанне аб этнаграфічнай прыналежнасці гэтага рэгіона. Так вядомыя этнографы Я.Лядкі і А.Крымскі лічылі, што Палессе адносіцца да Украіны, а з Беларуссю звязана толькі эканамічна і адміністрацыйна. М.Доўнар-Запольскі ўступіў з імі ў білеміку,

праўда не прадставіўшы пераканаўчых доказаў аб прыналежнасці Палесся да Беларусі.

М.Доўнар-Запольскі вывучаў і іншыя бакі культуры і побыту беларусаў. Сабраўшы і апублікаваўшы багаты этнаграфічны матэрыял, вучоны адным з першых ва ўвесь голас заявіў, што беларусы з'яўляюцца самастойным славянскім народам, са сваёй самабытнай мовай і іншымі этнаграфічнымі асаблівасцямі. Нягледзячы на пэўныя недахопы, этнаграфічныя працы М.Доўнар-Запольскага адыгралі вялікую ролю ў справе далейшага развіцця беларускай этнаграфічнай навукі, у фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа.

Трэці раздзел другой главы - "М.Доўнар- як археограф" прычвечаны аналізу зборнікаў дакументаў падрыхтаваных і выданных вучоным, а таксама разгляду яго тэарэтычнай працы на ніве развіцця белпрускай археаграфічнай навукі.

Першыя археаграфічныя выданні былі падрыхтаваны вучоным у к. XIX ст. У іх увайшлі ў асноўным матэрыялы па сацыяльна-эканамічнай гісторыі ВКЛ, а таксама дакументы па гісторыі сойма гэтай дзяржавы.

У сярэдзіне 90-х гг. XIX ст. М.Доўнар-Запольскі займаў пасаду памочніка архіварыуса маскоўскага архіва міністэрства юстыцыі па Літоўскай метрыцы - важнейшай крыніцы па сацыяльна-эканамічнай і палітычнай гісторыі ВКЛ XVI-XVI стст. Апрацоўшы і выданню Літоўскай метрыкі былі ў асноўным і прысвечаны археаграфічныя выданні М.Доўнар-Запольскага.

Акрамя гэтага трэба адзначыць, што вучоны адным з першых даследаваў і ўвёў у ужытак такую гістарычную крыніцу як Баркулабаўскі летапіс.

Цеснае знаёмства са станам археаграфічнай справы ў краіне прывяло М. Доўнар-Запольскага да ўсведамлення неабходнасці яе караннай рэарганізацыі і рэфармавання. Аб гэтым сведчыць перапіска, якую вёў вядомымі архівістамі краіны і замежжа. Болей таго, на паседжанні археаграфічнай секцыі XI археалагічнага з'езда ў Кіеве М.Доўнар-Запольскі выступіў з прапановай стварыць спецыяльную камісію, якая б выпрацавала праект упарадкавання архіўнай справы ў Расіі. Такая камісія была створана і пры непасрэдным удзеле М.Доўнар-Запольскага выпрацавала "Праект аснований архивной реформы в России". Праект быў разглежан і

аднагалосна прыняты на агульным паседжанні з'езда.

У 1925-1926 г.г. М. Доўнар-Запольскі вёў актыўную працу на вяртанню на Радзіму важнейшых гістарычных крыніц па гісторыі Беларусі, якія захоўваліся ў архівах Масквы, С.Пецярбурга, Кіева і Варшавы. У першую чаргу гэта датычылася Літоўскай метрыкі. Вучоны нават выступіў у прэсе са спецыяльным артыкулам, у якім абаснаваў важнасць гэтай крыніцы для беларускай культуры, а таксама неабходнасць яе вяртання на Радзіму і публікацыі там. На жаль, голас вучонага у той час так і застаўся не пачутым.

Такім чынам уся шматгранная навукова-даследчыцкая дзейнасць М. Доўнар-Запольскага была самым цесным чынам звязана з беларускай тэматыкай і ў значнай ступені паслужыла тэарэтычным абгрунтаваннем беларускага нацыянальна-культурнага руху к.ХІХ - п.ХХ стст.

М. Доўнар-Запольскі з'яўляўся не толькі вядомым вучоным, але і актыўным грамадскім дзеячам і таленавітым педагогам. Гэтаму аспекту яго дзейнасці і прысвечана трэцяя глава дысертацыі.

Пачатак грамадска-палітычнай дзейнасці вучонага прыходзіцца на к.80-х г.г. ХІХ ст, каці М. Доўнар-Запольскі пачаў выдаваць адно з першых выданняў цапкам прысвечаных Беларусі - "Календарь Северо-Западного края", асноўнай мэтай якога было распаўсюджванне ў расійскім грамадстве праўдзівых звестак пра Беларусь. Пад рэдакцыяй вучонага выйшла два нумары "Календаря..." якіх быў надрукаваны шэраг артыкулаў па гісторыі і этнаграфіі краю, некалькі літаратурных твораў на беларускай мове, а таксама прыводзіўся разнастайны матэрыял па розным бакам жыцця Беларусі.

У пачатку 90-х г.г. ХІХ ст. М. Доўнар-Запольскі паставіў перад сабою мэту стварыць шырокі навукова-асветніцкі беларускі гурток, які меў бы сваё выданне і распачаў бы прапаганду ідэй беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння. Да ўдзелу ў працы гуртка планавалася прыцягнуць шырокія інтэлегенцкія кадры, якія былі звязаны сваёй дзейнасцю або паходжаннем з Беларуссю, але пражывалі ў іншых гарадах Расіі. Але, на жаль, здзейсніць задуманае так і не давялося. Большасць дзеячоў катэгарычна адмовілася ад супрацоўніцтва з выданнем, якое імкнулася мець ярка выражаны беларускі накірунак. Бліжэйшы наплечнік М. Доўнар-Запольскага Я.Ляцкі з болей пісаў да яго з

Масквы: "До нашей милой Белоруссии здесь никому и дела нет...". Ды і сам М.Доўнар-Запольскі ўжо пачаў адыходзіць ад гэтай справы і вырашыў поўнасьцю сканцэнтраватца на навукова-даследчай дзейнасці.

Грамадска-палітычная дзейнасць М.Доўнар-Запольскага працягнулася пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года, калі вучоны актыўна ўключыўся ў дзейнасць беларускіх нацыянальных арганізацый у Кіеве. Калі ж вясной 1918 года была створана БНР, ён узначаліў дзейнасць беларускай Гандлёвай палаты на Украіне, якая пэўны час выконвала функцыі дыпламатычнага прадстаўніцтва. На гэтай пасадзе вучоны рабіў усё магчымае для налажвання нармальных гандлёва-эканамічных адносін паміж Беларуссю і Украінай, і адначасова развярнуў актыўную дзейнасць з мэтай дабіцца дыпламатычнага прызнання БНР з боку Савецкай Расіі і Германіі.

Важным накірункам дзейнасці М.Доўнар-Запольскага ў 1917-1918 г.г. была праца на падрыхтоўцы адкрыцця беларускага ўніверсітэта ў Мінску. Вучоны правёў перагаворы з шэрагам вядомых навукоўцаў, якія далі сваю папярэднюю згоду на пераезд у Мінск, а таксама пачаў план дзейнасці будучай навучальнай установы. Справа пачала пераходзіць у практычную плоскасць. Але яе завяршэнню не спрыялі знешнія ўмовы.

У канцы 1918 года нямецкія войскі пакінулі Мінск. За імі ішла Чырвоная армія. Урад БНР быў вымушаны пераехаць спачатку ў Гродна, а затым і зусім пакінуць Беларусь.

М.Доўнар-Запольскі ў эміграцыю не паехаў. Ён кароткі час працаваў у Харкаве, а затым выехаў у Баку, дзе на працягу некалькіх год працаваў у Азербайджанскім універсітэце. У сярэдзіне 20-х г.г. на Радзіме развярнулася палітыка беларусізацыі. М.Доўнар-Запольскі не мог застацца ў Баку ад гэтай справы. У 1925 годзе ён перезжае ў Мінск і актыўна ўключаецца ў справу адраджэння беларускай культуры. Вучоны узначаліў дзейнасць гісторыка-археаграфічнай камісіі Інбелкульты, а таксама стаў загадчыкам рэдакцыйна-выдавецкага аддзела пры Дзяржплане БССР і адначасова ўзначаліў выданне часопіса "Сацыялістычнае будаўніцтва".

Але праца на Радзіме была нядоўгай. У сакавіку 1926 года на паседжанні бюро ЦК КПБ/б/ была разгледжана і асуджана

галоўная праца вучонага "Гісторыя Беларусі". Кніга была забаронена, а сам аўтар быў вымушаны пакінуць Беларусь, цяпер ужо назаўсёды.

З гэтага часу імя вучонага ўсё часцей стала сустракацца толькі ў адмоўным сэнсе. Толькі смерць 30 верасня 1934 года выратавала М.Доўнар-Запольскага ад далейшых рэпрэсій.

Апошні раздзел дысертацыі прысвечаны арганізацыйна-педагагічнай дзейнасці М.Доўнар-Запольскага. Яе пачатак прыходзіцца на сярэдзіну 90-х г.г. XIX ст., калі вучоны працуе ў МАМІО, адначасова вырашыў паспрабаваць свае сілы ў якасці выкладчыка жаночай гімназіі Ржэўскай у Маскве, а некаторы пазней і ў якасці прыват-дацэнта на кафедры рускай гісторыі Маскоўскага ўніверсітэта. Як адзначаў пазней былы студэнт, а пазней вядомы гісторык У.Пічэта, лекцыі і спецкурсы М.Доўнар-Запольскага адразу ж заваявалі вялікую папулярнасць сярод студэнтаў.

І ўсё ж найбольш ярка педагагічны талент М.Доўнар-Запольскага праявіўся ў Кіеве, дзе вучоны на працягу дзесяці год узначальваў кафедру рускай гісторыі ўніверсітэта імя св.Уладзіміра, а з 1909 года адначасова з'яўляўся дырэктарам створанага ім жа Кіеўскага камерцыйнага інстытута - навучальнай установы новага тыпу. Болей таго, у гэты час вучоны стварыў і ўзначаліў навуковы гурток, у які ўваходзілі яго лепшыя студэнты і выпускнікі. Галоўнай мэтай гуртка было прыцягнуць да навукова-даследчай дзейнасці найбольш здольных студэнтаў. Прычым лепшыя працы яго членаў рэгулярна друкаваліся ва "Універсітэцкіх известиях", а таксама выходзілі асобнымі зборнікамі.

За час працы ў Кіеве М.Доўнар-Запольскі фактычна стаў стваральнікам і кіраўніком цэлай школы гісторыкаў, якую некаторыя пазнейшыя даследчыкі называлі школай Доўнар-Запольскага.

Актыўная педагагічная дзейнасць М.Доўнар-Запольскага працягвалася пазней у навучальных установах Харкава, Баку, Мінска і Масквы. І паўсюды лекцыі вучонага карысталіся вялікай папулярнасцю, а высокія асабістыя якасці прывеслі яму заслужаны аўтарытэт і павагу сярод студэнтаў.

Такая актыўная праца вучонага не прайшла без сляда. Зшэрагу яго вучняў выйшла цэлая кагорта вядомых гісторыкаў,

сярод якіх можна адзначыць прафесароў У.Пічэту, П.Смірнова, А.Гневушава, Я.Сташэўскага, Н.Палонскую-Васіленка і шмат іншых.

ВЫВАДЫ

У дысертацыі даследавана дзейнасць М.Доўнар-Запольскага як вучонага і грамадскага дзеяча у к.ХІХ - п.ХХ стет.

1. М.Доўнар-Запольскі з'яўляецца адным з раданачальнікаў беларускай гістарычнай навукі. Ён упершыню падышоў да вывучэння роднага краю з нацыянальна-дзяржаўных пазіцый. Яго канцэпцыя гісторыі Беларусі - гэта канцэпцыя патрыяэта. Усе асноўныя моманты беларускай гісторыі вучоны трактаваў з пункту гледжання беларуса. Вучоны паслядоўна развіваў тэзіс аб тым, што беларуская дзяржаўнасць мае глыбокія гістарычныя карані і выказываў шчырую упэўненасць, што беларускі народ атрымае права на палітычнае самавызначэнне.

2. Значным быў уклад М.Доўнар-Запольскага ў развіццё беларускай этнаграфічнай навукі. Абапіраючыся на сабраны ім этнаграфічны і фальклорны матэрыял, вучоны адным з першых заявіў ва ўвесь голас аб тым, што беларусы з'яўляюцца самастойным славянскім народам са сваёй самабытнай мовай і іншымі этнаграфічнымі асаблівасцямі.

3. Вялікая заслуга М.Доўнар-Запольскага перад беларускай навукай і як археографа. Ён падрыхтаваў і выдаў шэраг важнейшых дакументальных крыніц, якія характарызуюць розныя этапы беларускай мінуўшчыны.

4. М.Доўнар-Запольскі з'яўляўся актыўным удзельнікам нацыянальна-дзяржаўнага і культурнага руху беларускай інтэлігенцыі за адраджэнне беларускай культуры і аднаўленне беларускай дзяржаўнасці. Артыкулы і выданні вучонага з'явіліся, па-сутнасці, першым рупарам новага этапу беларускага адраджэння, які распачаўся ў апошній чвэрці ХІХ ст., яго тэарэтычнай асновай і абгрунтаваннем.

Такім чынам, усе вышэй сказанае сведчыць аб тым, М.Доўнар-Запольскі з'яўляўся актыўным дзеячам беларускага нацыянальна-культурнага руху, прычым не толькі яго тэарытыкам і ідэолагам, але і практыкам-арганізатарам.

СПІС АПУБЛІКАВАНЫХ ПРАЦ АЎТАРА

1. М.В.Довнар-Запольский- археограф //Міжнародная навукова-тэарэтычная канферэнцыя "Архівазнаўства, крыніцазнаўства, археаграфія і гістараграфія Беларусі: стан і перспектывы": Тэзісы дакладаў і паведамленняў - Ч.1.- Мінск, 1993.- С.71-74.
2. М.В.Довнар-Запольский об основах государственности Бедаруси // Труды сотрудников БТИ.- Вып.1.- Серия VI.- Минск, 1993.- С.24-27.
3. М.В.Доўнар-Запольскі - пасланец БНР на Украіне // Труды сотрудников БГТУ.- Вып.2.- Серия VI.- Минск, 1994.- С.22-25.
4. Гануш А.Кручок П. Мітрафан Доўнар-Запольскі.- Мінск: Агенцтва "Геронт А", 1995.- 32с.

РЭЗЮМЕ

Кручак Пётр Сцяпанавіч "М.В. Доўнар-Запольскі як вучоны і грамадскі дзеяч".

Адраджэнне, археаграфія, гісторыя, гурток, камісія, крыніца, аб'ект, вынік, этнаграфія, князь, веча, рух, феадалізм, ідыялогія.

У дысертацыі разглядаецца шматгранная навукова-даследчыцкая і грамадска-палітычная дзейнасць М.В.Доўнар-Запольскага і на аснове гэтага зроблена спроба вызначыць месца і ролю вучонага ў беларускім нацыянальным руху к.ХІХ-п.ХХ стст.

У працы выкарыстаны гісторыка-генетычны і гісторыка-параўнальны метады даследавання, а таксама метады параўнання, мадэліравання і аналогіі.

У дысертацыі ўпершыню комплексна разглядаюцца навукова-даследчыцкая і грамадска-палітычная дзейнасць М.Доўнар-Запольскага, вызначаецца яго роля ў даследаванні гісторыі Беларусі і яго месца ў фарміраванні беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі, развіцці беларускай этнаграфіі і археаграфіі. Аўтар аналізуе грамадска-палітычную дзейнасць вучонага і на аснове ўсяго гэтага прыходзіць да высновы, што М.Доўнар-Запольскі з'яўляецца не толькі адным з тэарэтыкаў, але і практыкам-арганізатарам беларускага нацыянальна-вызваленчага і культурна-адраджэнчыскага руха к.ХІХ-п.ХХ стст. Пры гэтым аўтар павінама асэнсаваў ужо вядомыя факты, а таксама ўвеў у навуковы ужытак шэраг матэрыялаў, якія не выкарыстоўваліся даследчыкамі раней.

Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры распрацоўцы агульных і спецыяльных курсаў па гісторыі, гістарыяграфіі і этнаграфіі Беларусі і выкладанні гэтых дысцыплін у навуковых установах рэспублікі, а таксама пры напісанні вучэбных дапаможнікаў і падручнікаў.

РЕЗЮМЕ

Крючек Петр Степанович "М.В.Довнар-Запольский как ученый и общественный деятель".

Возрождение, археография, история, историография, кружок, комиссия, источник, объект, вывод, этнография, князь, вече, движение, феодализм, идеология.

В диссертации рассматривается многогранная научно-исследовательская и общественно-политическая деятельность М.В.Довнар-Запольского и на основании этого сделана попытка определить место ученого в белорусском национальном движении к.ХІХ-н.ХХ вв.

В работе использованы историко-генетический и историко-сравнительный методы исследования, а также методы сравнения, моделирования и аналогии.

В диссертации впервые комплексно рассмотрена научно-исследовательская и общественно-политическая деятельность М.Довнар-Запольского, определяется его роль в исследовании истории Беларуси, место в формировании белорусской национальной историографии, развитии белорусской этнографии и археографии.

Автор анализирует общественно-политическую деятельность ученого и на основании этого приходит к выводу, что М.Довнар-Запольский является не только одним из теоретиков, но и практиком-организатором белорусского национально-освободительного и культурно-возрожденческого движения к.ХІХ-н.ХХ вв. При этом автор по-новому осмыслил уже известные факты, а также ввел в научный оборот ряд материалов, которые ^{не} использовались исследователями ранее.

Результаты исследования могут быть использованы при разработке общих и специальных курсов по истории, историографии и этнографии Беларуси и преподавании этих дисциплин в учебных заведениях республики, а также при написании учебных пособий и учебников.

SUMMARY

Kruchek Pyotr Stepanovich, «M. V. Dovnar-Zapolsky as a scientist and social promoter».

Revival, archeography, history, historiography, group, commission, source, object, total, ethnography, prince, social, movement, feudalism, ideology.

In this dissertation is considered many-sided scientific, social and political activity of M. V. Dovnar-Zapolsky and according to this there is making attempt to show his role in Belarussian national movement of the end of the XIX - the beginning of the XX cc.

The essential methods of research were historical and genetic, historical and comparable methods. It also were used methods of comparing, analogy, and model building.

In dissertation there is at first considering at complex scientific, social and political activity of M. Dovnar-Zapolsky, investigates his role in the development of the historical science and forming of national historiography in Belarus, and also in the development of Belarussian ethnography and archeography.

The author analyzes social and political activity of the scientist and according to this makes a total that M. Dovnar-Zapolsky is not only one of the theorists, but a practical organizer of Belarussian national cultural and revival movement of the end of the XIX - the beginning of the XX cc. The author presents a new look at facts that were known before, and shows a new materials unknown for scientists yet.

The results of research can be used in preparing of general and special courses on history, historiography and ethnography of Belarus, and also during conducting this disciplines in educational establishments of the republic and preparing of class literature and text-books.

М.В.ДОУНАР-ЗАПОЛЬСКИ ЯК ВУЧОНЫ І ГРАМАДСКІ
ДЗЕЯЧ

Кручак Пётр Сцяпанавіч

Падпісана да друку 20.05.96. Формат 60x84^I/16.
Друк афсетны. Ум. друж. арк. 1,4. Ум. фарба-адбіт. 1,4. Ул.-выд. арк. 1,2.
Тыраж 50 экз. Заказ 162.

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт.
220680. Мінск, Свядлова, 13а.

Адрукавана на ротапрынце Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага
ўніверсітэта. 220680. Мінск, Свядлова, 13.

634.94

К-77

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО, СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ БССР

БЕЛОРУССКИЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
ИМ. С. М. КИРОВА

Ю. П. КРАВЧУК

**ОСОБЕННОСТИ РОСТА ГЛАВНЕЙШИХ
ДРЕВЕСНЫХ ПОРОД И ИХ КОРНЕВЫЕ
СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ЮГА МОЛДАВИИ**

А в т о р е ф е р а т

диссертации на соискание ученой степени кандидата
сельскохозяйственных наук

Научный руководитель — кандидат
сельскохозяйственных наук, заслу-
женный лесовод РСФСР
П. Д. НИКИТИН

МИНСК 1966